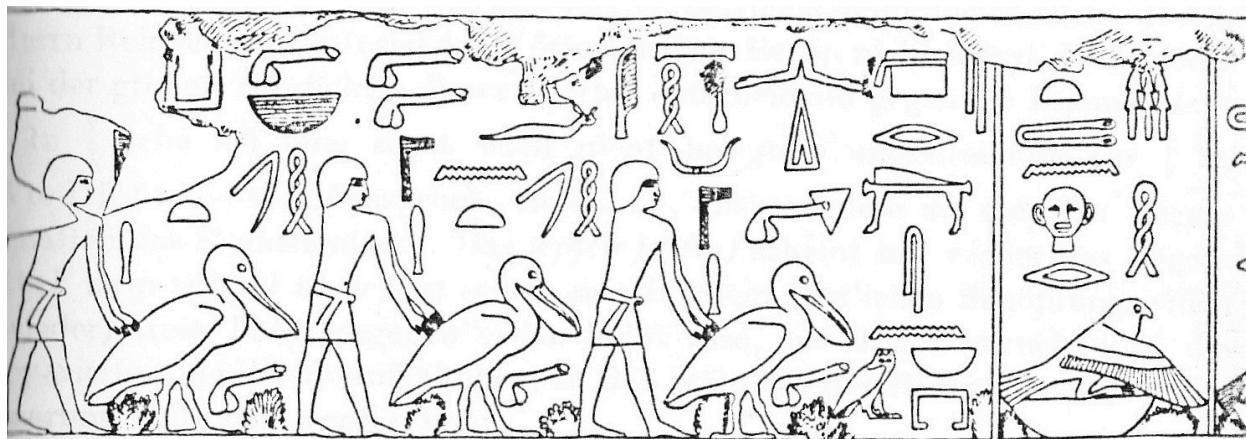

АВТОРЕФЕРАТ

Жреците *ḥmw-ntr* в култа на египетските божества

(От първа династия до края на Старо царство)

ВЕСЕЛА АТАНАСОВА

Париж - София
2015

ВЕСЕЛА АТАНАСОВА

Жреците *ḥmw-ntr* в култа на египетските божества
(От първа династия до края на Старо царство)

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд
за присъждане на образователна и научна степен
„доктор”
по Стара история (Египтология)

НАУЧНИ РЪКОВОДИТЕЛИ:

проф. Сергей Игнатов, д.н.
проф. Доминик Валбел, д.н.

Париж, София
2015

Докторантът преподава в периода 2008-2012 в програма „Египтология” към департамент „Средиземноморски и източни изследвания” при Нов български университет. Изследванията по дисертацията са извършени главно в библиотеките на “Колеж дьо Франс” Париж, “Центъра за египетски изследвания към Сорбоната”, Париж и “Френския институт по ориентална археология”, Кайро. Разгледани са предмети от различни музеи - Каирския музей, Лувъра, Музея Метрополитън, Британския музей и др.

Дисертационният труд се състои от два тома, от които първият е аналитичната част с обем 233 страници, а вторият с обем 411 страници е корпусът с изследваните документи. Аналитичната част се състои от увод, три глави, заключение и списък на цитираната литература. Съдържа 86 фигури, от които 24 таблици. Номерата на включените в автореферата фигури съвпадат с тези в дисертационния труд. Корпусът включва 300 входа, разделени в шест глави (Епохата на първите династии, III династия, IV династия, V династия, VI династия, Жени).

Защитата на дисертационния труд ще се състои на открито заседание в университет Париж 4 - Сорбона на 26.09.2015 г. пред научно жури:

проф. Шарл Боне

проф. Доминик Валбел

проф. Сергей Игнатов

доц. Теодор Леков

проф. Алесандро Рокати

проф. Пиер Тале

проф. Файза Хайкал

*Настоящата дисертация е следствие на магистърската ми работа “Жреците от метрополите на номовете през Средно Царство”. Още докато я работех разбрах, че темата изобилства от въпроси за изследване. След поощряване от страна на професор Доминик Валбел реших да се впусна в това ново приключение и да разгледам в дълбочина темата за жреците *ḥmw-ntr*, основни фигури в древноегипетския божествен култ.*

Това начинание нямаше да има този завършен вид без подкрепата на мнозина, за които са следващите редове. На първо място искам да благодаря на моя пръв пътеводител професор Сергей Игнатов, който ми открихна “вратите на вечността” и ми вдъхна смелост да вървя напред. Благодарностите ми са отправени и към професор Доминик Валбел, която ми даде възможността да осъществя работата си и стоеше твърдо до мен през всички тези дълги седем години. Всички мои многобройни приятели и колеги от Нов български университет, Сорбоната, Френския институт в Кайро, Колеж дьо Франс, Центъра за египетски изследвания към Сорбоната, Лувъра, Археологическия музей в Сан Жерман ан Ле, Музея Метрополитън, Британския музей и катедрата по египтология в Оксфорд допринесоха за осмислянето и написването на тази дисертация. Накрая, но в никакъв случай не на последно място, искам да изкажа признателността си на близките и приятелите ми от Франция и България, на семейството ми, на моята най-скъпа майка, на кръстницата ми Мариана, моята сродна душа, на прекрасната ми дъщеря Емона и Станислав, с които написах последните редове.

Най-сърдечно благодаря!

*София
19.08.2015*

В. А.

ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

- 1. Актуалност на темата**
- 2. Научна новост**
- 3. Цел и задачи на дисертационния труд**
- 4. Методи на изследване**
- 5. Практическо значение на дисертационния труд**
- 6. Обем и структура на дисертационния труд**

СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

УВОД

ПЪРВА ГЛАВА: Произход на титлата *hm-ntr*.

- I. Значение на термините *hm* и *ntr*.....
 1. Терминът *ntr*.....
 2. Терминът *hm*.....
- II. Поява на термина *hm* през първите две династии.....
 1. Терминът *hm* в личните имена.....
 - 1.1. Лични имена без упоменато божество.....
 - 1.2. Лични имена с упоменато божество.....
 2. Терминът *hm* в титлите.....
 - 2.1. Титли, свързани с царя.....
 - 2.2. Титли, свързани с божество.....
 - 2.3. Други титли.....

III. Поява на титлата <i>ḥm-ntr</i>	
1. Първа династия.....	
2. Втора династия.....	
2.1. Титлата <i>ḥm-ntr</i> с божество.....	
2.2. Титлата <i>ḥm-ntr</i> без божество.....	

ВТОРА ГЛАВА: Жреците *ḥm-ntr* през Старо царство

I. Жреците <i>ḥm-ntr</i> , упражняващи занаят.....	
1. Занаяти, свързани с медицина, магия и балсамиране.....	
1.1. Лечители-магьосници.....	
1.2. Офталмолози.....	
1.3. Жреци <i>wꜥb</i> на Сехмет.....	
1.4. Балсаматори.....	
2. Занаяти, свързани с ръчна изработка.....	
2.1. Майстори <i>ḥmwt</i>	
2.2. Строители, архитекти и писари.....	
2.3. Скулптори.....	
3. Занаяти, свързани с музика.....	
3.1. Музиканти <i>mr.t</i>	

II. Жреци *ḥm-ntr* в държавната администрация.....

1. Териториално управление и експедиции.....

1.1. Областни управници.....

1.2. Държавни мисионери.....

2. Централна администрация.....

2.1. Висши чиновници.....

2.2. Магистрати (изпълнителна и съдебна власт).....

2.3. “Началници на Трезора”.....

2.4. Отговорни за полетата-*3ḥ.wt* и за *pr ḥry-wdb*.....

III. Жреци *ḥm-ntr* в служба на царя.....

1. В двореца.....

1.1. Везири.....

1.2. Шамбелани.....

1.3. Камериери.....

1.4. Участници в царски процесии.....

2. В царските комплекси.....

2.1. Персонал от заупокойните храмове.....

2.2. Персонал от слънчевите храмове.....

IV. Жрици *ḥm(.t)-ntr*.....

1. Царици.....

2. Знатни жени.....

ТРЕТА ГЛАВА : ОБЩИ ИЗВОДИ

I. Хронология на жреческата титла <i>ḥm-ntr</i>	
II. Почитани божества.....	
III. Жреците <i>ḥm-ntr</i>	
IV. Придобиване на жреческата титла <i>ḥm-ntr</i>	
V. Предаване на жреческата титла <i>ḥm-ntr</i>	
VI. Място на жреческата практика.....	
VII. Същност на жреческата функция.....	

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

БИБЛИОГРАФИЯ

ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Актуалност на темата

В Древен Египет култът към бога играе важна роля във всекидневния живот през всички епохи. Почитането на едно божество позволява неговата сила да се актуализира постоянно, поради което по-голямата част от божествата разполагат с храм или параклис. Жреците са неразделна и изключително важна част от египетското общество още от първите династии. Те са необходими както за организирането му, така и за правилното му функциониране. Изучаването им спомага не само за опознаването на различните култови практики, но и за разбирането на египетското общество.

Съществуват различни видове жреци, но според ежедневиия ритуал, описан в папирус Берлин 3055 (от XXII-ра династия), жреците *ḥmw-ntr* са единствените, които могат да влязат в свещенното място, където се намира наосът с божествения образ¹. Древногръцките автори също ги подреждат на първо място в различни текстове и ги наричат *προφήτης* “пророци”². Много малко се знае обаче за жреците *ḥmw-ntr* от зората на древноегипетската история. Кой са били те и какво е мястото им в египетското общество? Какви са функциите и задълженията им?

¹ J. GEE, *JSSEA* 31, 2004, стр. 97-107.

² *Urk.* II, стр. 126, l. 8. и стр. 172, l. 3.

2. Научна новост

Редица трудове са посветени на египетските жреци³, но нито един от тях не предлага цялостен анализ на използваните източници или обстоен преглед на биографията на отделните индивиди. Други изследвания засягат в частност жреците *ḥmw-ntr*, но от друга епоха (във всички случаи по-късна от избраната от нас)⁴. За епохата на Старо царство Б. Бегелсбахер-Фишер събира голям брой свидетелства за жреци, но изследването ѝ, ограничено в рамките на IV, V и VI династия, е насочено по-скоро към божествата, отколкото към жреците им⁵. В едно по-скорошно изследване А. Макфарлейн анализира титлите на жреците *ḥmw-ntr*, но тя се концентрира върху случаите от египетската провинция⁶. Други трудове засягат жреците *ḥmw-ntr* от култовете на едно божество като Птах, Сокар⁷, Хатхор⁸, Нейт⁹, Мин¹⁰ или друг божествен култ като този в слънчевите храмове от V династия. За съжаление никое от тези изследвания не разглежда жреците *ḥmw-ntr* на всички

³ Виж най-вече S. SAUNERON, *Les prêtres de l'ancienne Égypte*, 1962, и разработките в някои сборници W. HELCK, *LÄ IV*, c. 1084-1097, E. BROVARIKI, *LÄ VI*, col. 387-402, S. PERNIGOTTI, « Le prêtre » dans S. DONADONI (éd.), *L'homme égyptien*, Paris, 1992.

⁴ W. OTTO, *Priester und Beamte*, 1905; H. KEES, *Das Priestertum*, 1953; J. LECLANT, *Enquêtes sur les sacerdoces*, 1954, G. WITTMAN, *Priester und Beamte im Theben*, 1978.

⁵ B. L. BEGELSBACHER-FISCHER, *Götterwelt*, 1981.

⁶ A. MCFARLANE, « Holders of Priesthoods », *ACE 2*, 1992, p. 199-289

⁷ Ch. MAYSTRE, *Les grands prêtres de Ptah de Memphis*, 1992.

⁸ S. ALLAM, *Hathorkult*, 1963, M. GALVIN, *Priestesses*, 1981.

⁹ R. EL-SAYED, *La déesse Neith*, 1982.

¹⁰ A. MCFARLANE, *The God Min*, 1995.

божествени култове. Изучаването на всички жреци на всички божествени култове ще допринесе, според нас, най-много за разбирането на тяхната роля и функции.

3. Цел и задачи на дисертационния труд

Нашето изследване има за цел да анализира жреците *ḥmw-ntr*, живяли в древноегипетската столица Мемфис в периода от създаването ѝ до края на Старо царство. Основна задача е изучаването на същността на жреческата функция и механизмите за придобиването ѝ. Ограничили сме анализа си в рамките на Старо царство и на столицата Мемфис, тъй като смятаме, че тази епоха е богата на изворов материал, а също и много важна за по-нататъшното развитие на древноегипетската цивилизация. Що се отнася до избора ни да ограничим изследването си в столицата, смятаме, че механизмите на практикуване на жреческа функция са различни. За разлика от провинцията, в която жреците *ḥmw-ntr* служат единствено на местното божество¹¹, в столицата жреците почитат не само местни, но и други божества. Вече не става въпрос само за жреци, чиито основни занимания са свързани с местния храм, но и за индивиди, заемащи разнообразни професии. Следователно, необходимо е да се изучат всички познати жреци от столицата, техните религиозни и светски дейности и връзката между тях. Също така трябва да се разгледат в детайл почитаните божества, основните им характеристики, причините и местата на култ.

¹¹ A. MCFARLANE, « Holders of Priesthoods », *ACE* 2, 1992, p. 199- 289.

4. Методи на изследване

За целите на изследването са събрани, сортирани и интерпретирани всички видове паметници (стели, статуи, гробници) на индивиди с титлата *ḥm-ntr* в комбинация с божество. Основен акцент е поставен върху изучаването на индивидуалните титулатури чрез записване на поредици от титли (подредени според вида паметник). В някои случаи сме разгледали специфични изображения, които засягат изследването ни.

В представения труд сме анализирали цялата събрана от нас база данни. За интерпретацията ѝ сме използвали различна научна литература, както и източници от Старо царство, които не фигурират в корпуса ни.

5. Практическо значение на дисертационния труд

1. Подробен списък с изворите, титулатурата и библиографията на жреците от първите две династии и Старо царство. Позволява използването му при други изследвания.

2. Доказването на връзката между жречество и цивилна професия позволява нов поглед върху древноегипетската култура, религия и общество.

6. Обем и структура на дисертационния труд

Дисертационният труд се състои от два тома с общ обем 644 стандартни страници. Аналитичната част съдържа 233 страници, а корпуса 411 страници.

Структурата на аналитичната част обхваща съдържание; увод; основна част (включваща три глави); заключение и библиография. Корпусът е разделен на шест отделни глави: Първите две династии, III династия, IV династия, V династия, VI династия, Жени.

В работата по изследването е използвана литература от български, руски, английски, френски, немски и италиански. Използваната литература обхваща 253 източника, като 251 заглавия от тях са на латиница и 2 на кирилица.

на английски език- 121 заглавия

на френски език- 64 заглавия

на немски език- 63 заглавия

на италиански- 3 заглавие

на руски език- 2 заглавия.

СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

ПЪРВА ГЛАВА: Произход на титлата $\dot{h}m-n\bar{t}r$.

I. Значение на термините $\dot{h}m$ и $n\bar{t}r$

В тази глава, посветена на произхода на титлата $\dot{h}m-n\bar{t}r$, разглеждаме значението на всеки един от компонентите $\dot{h}m$ и $n\bar{t}r$. Чрез анализ на досегашната литература се стремим да разберем защо двата термина са използвани и каква е точната им роля в жрческата титла, изучавана от нас.

1. Терминът $n\bar{t}r$

Обсъжда се идентификацията и значението на знака $n\bar{t}r$ (Гардинер : R8). Те са изучени основно в изследването на Ерик Хорнунг *Der eine und die Vielen* от 80-те години на XX век. Най-вероятно знакът представлява « une hampe enveloppée d'une bandelette maintenue par une corde, dont l'extrémité se projette tel un rabat ou une banderole ». Значението му в древноегипетските текстове изглежда непроменено от Първа династия до елинистичния период, когато самите гърци го превеждат θεός “бог”. Терминът, споменаван в многобройни извори, се използва не само за назоваване на египетските богове, но и за различните демони, духове, персонофикации на абстрактни представи, животни, покойници, а от IV династия и за египетския цар. В титлата $\dot{h}m-n\bar{t}r$ терминът е употребяван в неутралната форма за назоваване на божество, тъй като почитаното божество е почти винаги упоменато ($\dot{h}m-n\bar{t}r Pth$).

2. Терминът *ḥm*

Знакът *ḥm* не е бил обект на изследване, затова тази точка е по-обемна от предходната. Обсъждат се четенето, идентификацията и значението на знака *ḥm* (Гардинер : U36). Първи за идентификацията на предмета работи Ж. Ф. Шамполион, който предполага, че става въпрос за “обърната ваза”. Малко по-късно Ф. Л. Грифит отбелязва, че черният цвят на знака го подрежда в категорията на прътовете (clubs). Една сцена от гробница 3 в Бени Хасан (фиг. 2) показва знака като чукче за удряне на пране, което кара А. Гардинер да го включи в граматиката си като “club used by fullers in washing”, определение, останало и до днес. Някои други сцени (фиг. 3) обаче показват знака в ритуали, извършвани от царя, което предполага, че той би могъл да има и свещени функции. Затова можем да говорим за “чукче”, но в никакъв случай свързано изключително с прането на дрехи.

Знакът *ḥm* в древноегипетските текстове се среща с две различни значения. Той може да засяга царя или някое божество, тогава се превежда като “величество”. В другия случай думата се използва за частни лица и се превежда като “слуга”, както в титлата *ḥm-ntr*. Различни автори (сред които Дж. Шпигел, Х. Гьодике, О. Берлев, Т. Хофман и Е. Уиндуks-Стагински) се опитват да обяснят защо терминът се употребява за две толкова различни понятия. Сред основните теории са тази, че терминът има първоначално значение “тяло”, “форма”, което впоследствие еволюира в две различни реалности (“слуга” и “величество”)¹². Другата

¹² J. SPIEGEL, ZÄS 75, 1939, p. 112-121.

разглежда термина като “сила”¹³, “аспект”¹⁴ на комуникация, които се проявяват различно спрямо ранга на техния притежател (божество, цар, частно лице). Най-вероятно става въпрос за термин, който дава на човека, назован с него, възможността да “изпълнява, извършва” определена дейност. В случая с титлата *ḥm-ntr*, терминът *ḥm* е този, който разрешава да се извърши божествената (*ntr*) служба.

II. Поява на термина *ḥm* през първите две династии

В тази глава сме събрали и обсъждаме всички свидетелства на термина *ḥm* от появата му през Първа династия до началото на Старо царство. Целта ни от една страна е да групираме и изследваме всички извори, нещо което досега не е правено. От друга страна, това изследване ни дава представа за произхода и употребата на термина *ḥm*, както и за ролята му в титлата *ḥm-ntr*. Тъй като изворите от тази епоха са различни от по-късните (оскъдна информация, липсват правила за изписване), документите са групирани отделно и спрямо вида им.

Важно е да се отбележи, че първата поява на термина фигурира върху предметите от времето на цар Нармер, т.е. от времето на Нулевата династия. Върху известните “палитра на Нармер” и “глава на боздуган на Нармер”, царят

¹³ O. D. BERLEV, *Trudovie*, 1972, p. 36-43.

¹⁴ T. HOFMANN, *ZÄS* 128, 2001, p. 116-132

винаги е следван от “носач на сандали” с титлата “служуга на царя”.

1. Терминът *ḥm* в личните имена

1.1. Лични имена без упоменато божество

Изследвани са 9 лични имена, които не цитират божество [Т.1, Т.2, Т.19, Т.30, Т.33, Т.38, Т.40, Т.41, Т.46]. Наблюдават се лични имена, образувани от знака *ḥm* в комбинация със знака на “вулвата” *ḥm* (Гардинер : N41) и/или знака на “фитила” *ḥ* (Гардинер : V 28).

1.2. Лични имена с упоменато божество

Изследвани са 9 лични имена, които цитират божество [Т.5, Т.8, Т.20, Т.34, Т.35, Т.37, Т.39, Т.42, Т.44]. Цитираните божества са Уаджит, Нейт и Дешерет. Знакът *ḥm* е подсилен със знаците на “вулвата” *ḥm* (Гардинер : N41) и/или “фитилът” *ḥ* (Гардинер : V 28).

2. Терминът *ḥm* в титлите

2.1. Титли, свързани с царя

Изследвани са 5 титли, свързани с царя [Т.32, Т.43, Т.58, III.2, III.3], от които най-старата е от времето на Нармер и вероятно се превежда като “служуга на царя” [Т.58]. Други две [Т.32, Т.43] имат същото значение, но не са датирани с прецизност и се изписват . Последните две

[III.2, III.3] се превеждат *ḥm pr nswt* “слуга на царската къща” и *ḥm pr mwt nswt* “слуга на царската майка”.

2.2. Титли, свързани с божество

Изследвани са 13 титли, свързани с божества [T.3, T.4, T.7, T.10, T.14, T.27, T.28, T.29, T.31, T.36, T.45, T.52, T.56], от които 3 на лъвицата *H.t*, 2 на Хнум, 2 на Нейт, 2 на Репит, 2 на Уаджит, 2 на Собек от Шедет, 1 на “духовете от Нехен”.

2.3. Други титли

Изследвани са 6 други титли [T.6, T.9, T.25, T.36, III.1, III.2], от които четири са свързани с различни египетски институции като доменът *qd-ḥtp* (*ḥm ḥw.t qd-ḥtp*), житницата (*ḥm šnwt*) и вероятно, филето от Горен Египет (*ḥm s3 šm*). С другите два документа [III.1, III.2] се отбелязва появата на титлата “слуга на ка” (*ḥm k3*). Това се случва сравнително късно, в края на III династия, когато титлата замества използваната през първите династии титла *shn* (*j*)*3h*. Наблюдават се графиките [III.1] и [III.2], различни от по-късната .

Изводи: Терминът *ḥm* се среща от Първа династия в разнородни извори и под формата на лично име или титла. Използването на фонетичните допълнения (знаците на вулвата и фитила) може да ни подсказва, че става дума за

лично име. Когато терминът е използван като титла, той не е подсилен с фонетично допълнение. Той може да бъде свързан с божество, с институция или с царя. Някои от тези титли продължават да се използват и в следващите епохи, докато други изчезват. В този период се появява друга важна титла, образувана с помощта на термина *hm* и използвана през цялата история на Египет: титлата *hm-ntr*.

III. Поява на титлата *hm-ntr*.

1. Първа династия.

Титлата *hm-ntr* се появява за първи път в два документа от времето на цар Каа, намерени в гробница S 3505 в Северна Сакара [T.53, T.54]. Става въпрос за два отделни индивида *Mrj-k3* и *Shm-k3j*, оставили паметници със своите титли и имена. Според другите им титли, подробно разгледани от нас, се оказва, че и двамата са заемали отговорни длъжности в държавната администрация, близки до тези на висшите служители от Старо царство. И двамата са посочили титли, свързани с териториалната администрация (*ꜥd-mr h3stj Tꜥr-s3w* “администратор на двата района *Tꜥr-s3w*”, *ꜥd-mr tnw rsy* “администратор на южната граница”, *ꜥd-mr h3stj P* “администратор на двата района на Буто”) и царския двор (*hrp ꜥh* “контрольор на двореца-ꜥh”, *sm* “жрец сем”, *sm3* “столист” и др.).

Божествата, споменати след титлата *hm-ntr* са Нейт [T. 53] и Маат [T.54]. Нейт е божество близко до царския двор от началото на Първа династия, а Маат става такова най-вече през Втора династия. Липсата на други документи от

това време не ни позволява да разберем дали вече съществува връзка между цивилна функция и жреческа титла.

2. Втора династия

2.1. Титлата *ḥm-ntr* с божество

Изследвани са 9 извора на титлата *ḥm-ntr* с посочено божество. Божествата са Бастет [Т.14, III.12], Хатхор [Т. 54], Хор [Т.11], Кебхут [Т.18], Херти [Т.57], Немти [Т.22], Сет [Т. 21] и Собек [Т.12].

2.2. Титлата *ḥm-ntr* без божество

Изследвани са 5 извора на титлата *ḥm-ntr* без посочено божество [Т.15, Т.16, Т.17, Т.23, Т.24]. Те ни се представят в комбинация с поредица от лични имена или в комбинация с други титли. В първия случай става въпрос за т.н. *Kollektivsiegel* (колективни печати)¹⁵, върху които са изписани имената на различни индивиди, последвани от титлата им, в случая титлата *ḥm-ntr*. Не е ясно защо няма цитирано божество при тези титли, тъй като това не е практика и в по-късните документи. Всъщност мястото, където срещаме подобно изписване на титлата през Старо царство са папирусите от Абусир. В тях по този начин са отбелязани служителите на смяна в храма. Възможно е тези печати да са се използвали в някой раннодинастичен храм.

¹⁵ P. KAPLONY, *IÄF* I, p. 28-30.

ВТОРА ГЛАВА: Жреците *ḥm-ntr* през Старо царство.

От III династия титлата *ḥm-ntr* започва да се среща при индивиди, практикуващи различни професии (от занаятчийство до професии, свързани с административни дейности и дворцов церемониал). Жреците са изследвани в следващите глави според цивилната им професия. Разгледани са кариерите и родовете им връзки, след което са обсъдени почитаните от тях божества.

I. Жреците *ḥm-ntr*, упражняващи занаят.

1. Занаяти свързани, с медицина, магия и балсамиране.

1.1. Лечители-магьосници.

Изследвани са 8 индивида [V.1, V.1a, V.1b, V.2, V.5, V.37, VI.6, VI.12], чиито професии са свързани с медицина-магия и са жреци *ḥm-ntr* на някое или няколко от божествата “Анубис, който господства в Септа”, “Хор, който е в Шенут”, Хека, Дешрет, Хнум и вероятно Херти. Според нашето изследване два типа титли водят до получаване на жречество в тази професия. Това са, от една страна титлите за лекар *swnw* с различни варианти (*wr swnw*, *swnw pr-ʿ3*, *shd swnw pr-ʿ3*) и от друга, титлата *hry-ḥb* “жрец-четец”, свързана с магически функции и титли като *jm3-ʿ*, *ʿ-*Nmty**, *ʿ-ḥq3.t*. Родовите връзки (фиг. 17) показват, че има преплитане между функциите на лекари и магьосници. Почитаните божества са свързани с двата сектора.

- **Хека** - божество почитано, както от лекари *swnw* [V.1b, V.5, V.37, VI.6], така и от магьосници *hry-ḥb* [V.1, VI.6]. Засвидетелстван в извори от V династия, богът Хека се явява като начин за защита на земята и човечеството, като могъщо оръжие, дадено от боговете на хората. Той е персонификацията на жизнената енергия и магическите сили.

- **Хор, който е в Шенут** - божество, почитано от двама лечителя [V.5, V.37] и трима магьосника [V.1, V.1a, VI.12]. Познат е най-вече със своя огън, в който враговете му горят, но и като божество лечител. Като такъв е цитиран и в магическите текстове, а пациенти и практикуващи лекари го молят често за помощ.

- **Анубис, който господства в Сеп** - жреческата титла “Анубис, който господства в Сеп” е притежание на един лекар *swnw* [V.37] и на един “жрец-четец” [V.2]. Смята се, че Сеп е град в близост до Тура, където е имало храм на божеството. Някои автори виждат в това божество връзка с балсамирането, откъдето най-вероятно произлиза връзката с медико-магическите дейности¹⁶.

- **Дешрет** - жреческата титла на това божество е притежание на един лекар [V.5] и един магьосник от Кусе¹⁷. В двата случая, титлата жрец *ḥm-ntr* на Дешрет е свързана с тази на бог Хека. Най-вероятно има отново връзка с медико-магическия сектор.

¹⁶ W. HELCK, *Beamtentiteln*, 1954, p. 122.

¹⁷ A. EL-KHOULI, N. KANAWATI, *Quseir*, 1989, pl. 36.

- **Хнум, който господства в “дома на живота”** - титлата е засвидетелствена при един лекар [V.1]. “Домът на живота” е мястото, в което са се писали книги за медицина и магия. Хнум, заедно с други божества (“Хор, който е в Шенет” и Сехмет), е споменаван във връзка с това място и от други по-късни източници.

- **Херти** - жреческата титла е в ръцете на един магьосник [V.2]. В *Текстове на пирамидите* Херти има двойна природа: от една страна, той е този, който води покойника в Отвъдното, а от друга живее в сърцата на хората като вредител.

1.2. Офталмолози.

Познати са ни два индивида с титлата *swnw jr.ty* “офталмолог” и жреческа титла на Дуау [V.18, V.39]. *W3š-Dw3w* [V.18], който ни е познат чрез гробницата си в Гиза, носи и по-високата титла “инспектор на офталмолозите от двореца” (*shd swnw pr-ʿ3*).

- **Дуау** - божеството е разгледано подробно от Б. Гръдселоф, който доказва ролята му като патрон на офталмологията¹⁸. Един неотдавна намерен пасаж от *Текстове на пирамидите* говори за *w3dw n Dw3w* “зеления грим на Дуау”. Този грим, заедно с черния грим (*msdm.t*) се използва за лечение и профилактика на болести, свързани с очите.

¹⁸ B. GRDSELOFF, *ASAE* 41, 1942, p. 207-217.

1.3. Жреци *wꜥb* на Сехмет.

Един жрец *wꜥb* на Сехмет [V.3] е също *ḥm-ntr* на Сехмет. Жреците *wꜥb* на Сехмет са тези, които трябвало да се уверят, че месото за дарове е чисто и годно за употреба. Според някои автори, те са нещо като ветеринарни лекари¹⁹.

- **Сехмет** - жреческата титла е носена от един жрец *wꜥb* на Сехмет [V.3]. Сехмет е богиня крава, свързана с жертвоприношението на животни.

1.4. Балсаматори.

Четирима индивида [VI.3, VI.3a, VI.3b, VI.17] носят титлата *wt* “балсаматор” и титлите *ḥm-ntr* на Анубис и Кебхут и *ḥm-ntr* на Дуамутеф.

- **Анубис (който е върху божествения павилион) и Кебхут** - трима балсаматори са жреци на Анубис и Кебхут [VI.3, VI.3a, VI.3b]. Най-вероятно става въпрос за божественото семейство с баща Анубис и дъщеря Кебхут. Според текстовете, Кебхут трябва да се грижи за освежаването на покойника, докато Анубис извършва процедурите по пречистването му.
- **Дуамутеф** - един балсаматор [VI.17] е жрец на Дуамутеф. Става дума за един от четирите “сина на Хор”, които

¹⁹ P. GHALIOUNGUI, *Physicians*, 1983, p. 12, а също C. LORD в J. COCKITT, R. DAVID (изд.), *Pharmacy and Medicine in Ancient Egypt : Proceedings of the Conferences held in Cairo (2007) and Manchester (2008)*, BAR 2141, 2010, p. 97

трябвало да пазят вътрешностите от човешкото тяло. Той е единственият от тях, представен с глава на чакал по подобие на Анубис.

2. Занаяти, свързани с ръчна изработка

2.1. Майстори *ḥmwt*

Познаваме дванайсет занаятчий *ḥmwt*, които са жреци на Птах и Сокар [IV .3, V .55, V .6, V .40, V .3, V .32, V .95c, V .65, V .68, V .84, VI.23, VI.9, VI.26, VI.29]. Те носят титлите *jmy-r(3) ḥmwt* “началник на майсторите *ḥmwt*” и/или *wr ḥrp(.w) ḥmwt* “голям шеф на майсторите *ḥmwt*”. Майсторите *ḥmwt* са работели с четири различни материала камък, дърво, метал и глина. Те се занимавали както с дърводелство, скулптура, корабостроене, така и със златарство и грънчарство.

- **Птах** - дванайсет занаятчий *ḥmwt*, са жреци на Птах [IV .3, V .55, V .6, V .40, V .3, V .32, V .95c, V .65, V .68, V .84, VI.23, VI.9, VI.26, VI.29]. Връзката на Птах с майсторите *ḥmwt* е вероятно отпреди Старо царство. Името му означава “фасонирам, създавам” и може да се отнася както за изработване на скулптури, така и за гравирание и рисуване. Някои от сцените от Старо царство свързват Птах с бижутерството.

- **Сокар** - единайсет занаятчий *ḥmwt*, са жреци на Сокар [IV .3, V .55, V .6, V .40, V .3, V .32, V .65, V .68, V .84, VI.23, VI.9, VI.26, VI.29]. Сокар се смята за покровител на

майсторите и най-вече на тези, работещи с метал и злато. Според *Текстове на пирамидите*, той помага при топенето на металите.

2.2. Строители, архитекти и писари

Познати са ни девет лица, имащи разнородни занаятчийски професии и жреци на богинята Сешат [III.5, III.8, IV .4, IV .16, V .95, V .60, V .98, VI.28, VI.30]. Става дума за титли като *mdḥ sš(.w) nswt* “архитект”, *mdḥ qdw nswt* “царски строител”, *jmy-r(3) qdw* “началник на строителите”, *jry md3.t* “архивист” и *shd pr-md3.t ḥ(w) nswt* “инспектор на архивите на *ḥ(w) nswt*”.

• **Сешат** - строители, архитекти и писари [III.5, III.8, IV .4, IV .16, V .95, V .60, V .98, VI.28, VI.30]. На една от сцените от заупокойния храм на Сахуре богинята е изобразена с атрибутите на писар отброявайки военнопленниците и хванатия добитък. След името са изброени три нейни епитета: “тази, която господства над архивите”, “тази, която господства над архивите на *ḥ(w) nswt*” и “тази, която господства над домена на *rwtjw*”.

2.3. Скулптори

Двама индивида носят титлата *mdḥ gnwtjw* « майстор скулптор » [IV.18 и (фиг. 33)] и жречество на “Рути, който господства над домена на натрона”.

- **Рути, който господства над домена на натрона** - смята се, че това божество, с детерминатив лъв, е във връзка или с бравите на вратите във формата на лъв, или със скулптурите на лъвовете, поставени пред храмовете, за да осигурят безопасността им.

3. Занаяти, свързани с музика.

3.1. Музиканти *mr(w)t/ ḥsw*

Трима музиканти *mr(w)t/ ḥsw* от една фамилия са жреци на Мерет [V.92, V.22, V.70]. Един от тях, *K3-ḥ3j* [V.92], е дори квалифициран с епитетите *w^c m wrw ḥsw d.t* “единствен сред големите певци завинаги”, *md(.t) nfr.t n nb=f* “хубав глас за господаря си” и *hrp md.t nfr.t* “този, който контролира хубавия глас”.

- **Мерет** - нейни жреци са трима музиканти - *mr(w)t/ ḥsw* [V.92, V.22, V.70]. Богинята се свързва с ритуалната музика и ритмичното песнопение (фиг.35). Още през IV династия, тя е изобразена върху фрагмент от заупокойния храм на Хуфу, посрещайки царя по време на официална церемония.

II. Жреци *ḥm-ntr* в държавната администрация.

1. Териториално управление и експедиции.

1.1. Областни управници.

Подробно са разгледани четири индивида *ʿ3-3ḥtj* [III.2], *Mtn* [III.3], *Ph-r-nfr* [IV.7] и *ʿnh-Wsr-k3=f* [V.13], датирани в III, IV и V династии. Всеки от тях е бил отговорен за един или няколко египетски района. Срещаме титлите *ʿd-mr* “администратор”, *ḥq3 ḥw.t-ʿ3.t* “управител на голям дом” и *jmy-r(3)* “началник” в комбинация с име на местност. Жреческите им титли са към божества като Уну (*Wnw*), Деп (*Dp*), Хентихем (*Hnty-Ḥm*), “Хор, който господства над Дамит” (*Hr hnty Dmjt*), “Сет, който господства над битката” (*Stḥ hnty ḥwj St.t*), Сопед (*Spd*), Тот (*Dḥwty*), Серет (*Sr.t*) и Хесат (*Ḥs3.t*). Всяко от тях изглежда е свързано с местността, управлявана от “областния управител”.

Освен гореизброените управници, голям брой от везирите на IV династия [IV.10, IV.11, IV.2, IV.24, IV.15, IV.19, IV.6, IV.5] носят жреческите титли *ḥm-ntr* на Хентихем (*Hnty-Ḥm*) и *ḥm-ntr* на “Овенът от Мендес” (*B3 ʿnpt*). Вероятно става въпрос за титли, придобити благодарение на отговорностите на везирите в различни области (в частност Летополис и Мендес).

1.2. Държавни мисионери.

В тази категория сме включили индивиди, чиито задължения касаят мисии извън столицата. Петима египтяни [III.7, IV.19, IV.20, IV.22, V.41] притежават подобни титли, както и титлата *hm-ntr* на различни местни божества. Става въпрос за титли като *jmy-r(3) wpt* “началник на експедиция” или *h3ty (s)jnw* “началник на пратениците”. Божествата са “Хор, господар на Месен” (*Hr nb Msn*), “Собек от Шедет” (*Sbk Šdt*), “Унут от Горен Египет” (*Wnw Šm*) и “Хнум, който господства над *Hr-wr*” (*Hnmw hnty Hr-wr*).

2. Централна администрация.

2.1. Висши чиновници.

В тази категория влизат петнайсет египтянина, датирани в периода между IV и VI династии [IV.7, IV.4, V.87bis, V.80, V.13, V.87, V.14, V.25, V.35, V.57, V.28, V.81, VI.16, VI.5, VI.2]. Всички те носят голям брой титли на висши чиновници като *hry-tp nswt* “под опеката на царя”, *jmy-r(3) k3.t nswt* “началник на царските строежи”, *s3b ʿd-mr* “съдия администратор”, *t3yty s3b ʿty* “везир”, *jmy-r(3) sš ʿ(.w) nswt* “началник на писарите на царски документи”. При тази категория висши чиновници срещаме две жречески титли на Хекет и Анубис.

- **Хекет** - четиринайсет висши чиновници са жреци на Хекет [IV.7, IV.4, V.87bis, V.80, V.13, V.87, V.14, V.25, V.57, V.28, V.81, VI.16, VI.5, VI.2]. Според нашето изследване жреческата титла на богинята-жаба е носено само от висши чиновници и най-вероятно е свързано по някакъв начин с титлата *hry-tp nswt* “под опеката на царя”.

- **Анубис** – четирима висши чиновници са жреци на Анубис [IV.4, V.80, V.13, V.35]. Божество с многобройни лица, то е свързано и с дейностите на висшите чиновници. Жреческата титла се намира често в комбинация с жреческата титла на богинята Хекет.

2.2. Магистрати (изпълнителна и съдебна власт).

Това е най-многобройната група от хора – трийсет и седем души [V.17, V.21, V.13, V.31, V.46, V.87, V.14, V.62, V.77, V.53bis, V.42bis, V.95, V.11bis, V.45, V.57, V.89, V.26, V.3bis, V.75, V.24, V.23, V.28, V.34, V.47, V.81, V.96b, V.6bis, V.17bis, V.30, VI.8bis, VI.16, VI.33, VI.23, VI.5, VI.15, VI.2, VI.8]. Тук са лицата, чиито задължения засягат изпълнителната и съдебна власт. Титлите, които срещаме, са тези, които съдържат термините *s3b* « съдия », *wsh.t* « Съд-*wsh.t* », *hw.t-wr.t* « Голям съд », *hw.t-wr.t* б « Голям съд на шестте », *jry jʿh* « ищци » et *wdʿ-mdw* « присъди ». Смята се, че има други титли, чийто функции не са напълно ясни, но със сигурност са свързани с този сектор. Това е така наречената “поредица от съдебни титли” (*jwn Knmwt, mdw rhyt, n(y) nsty hntt, smsw h3yt* и *s3b ʿd-mr*).

- **Маат** - трийсет и седем магистрати носят жречеството на Маат [V.17, V.21, V.13, V.31, V.46, V.87, V.14, V.62, V.77, V.53bis, V.42bis, V.95, V.11bis, V.45, V.57, V.89, V.26, V.3bis, V.75, V.24, V.23, V.28, V.34, V.47, V.81, V.96b, V.6bis, V.17bis, V.30, VI.8bis, VI.16, VI.33, VI.23, VI.5, VI.15, VI.2, VI.8]. Богинята, персонификация на космическия ред е тази, която е най-тясно свързана със съдебния сектор. Връзката ѝ с присъдите и правосъдието е засвидетелствана още в *Текстове на пирамидите*.
- **Сед** – двама магистрати са жреци на Сед [V.77, V.87]. В една от жреческите титли [V.87] богът Сед е споменат като “този, който господства над Съда-*wsh.t*”. От друга страна един пасаж от *Текстове на пирамидите* го свързва с Маат. Всичко това и фактът, че се намира в титулатури на индивиди от съдебната администрация ни кара да мислим, че Сед може да се включи в този сектор.
- **Озирис** – в *Текстове на пирамидите* Озирис е споменат като “господарят на маат” (*nb M3̣.t*), а в по-късните епохи той е съдията, който присъства при измерването на сърцето на покойника. Жречеството му е поверено на двама египтянина, чиито функции наподобяват съдийските [V.23, VI.8bis].

2.3. “Началници на Трезора”.

Двама души *Mry* [IV.7bis] и *Df3w* [V.102] са *jmy-r(3) pr-ḥd* “началници на Трезора” и жреци *ḥm-ntr* на Рененутет. Трезорът е организъмът отговорен за контрола на важни материални блага като металите, виното, зехтина и лена. През Старо царство той е управляван заедно с царските житници, тъй като “директорите на Трезора” са много често “директори на житницата”.

- **Рененутет** – богиня на реколтата и господарка на съдбата. По време на Ново царство, тя е представена като персонификация на лена, продукт, съхраняван в Трезора.

2.4. Отговорни за полетата-*3ḥ.wt* и за *pr ḥry-wdb*.

Пет индивида [V.99, V.10, V.101, V.49, VI.1], датирани в периода между V и VI династии, носят титли, засягащи “домът на отговорника по прехвърляне на дарове” (*pr ḥry-wdb*) и / или “полетата-*3ḥ.wt*”, както и жреческата титла “*ḥm-ntr* на *B3wy*, които господстват над дома на отговорника по прехвърляне на дарове” (*ḥm-ntr B3wy ḥntywy pr ḥry-wdb*). Функцията на двата сектора не са много ясни, но със сигурност става дума за структури, близки една до друга. Полетата-*3ḥ.wt* са снабдителите на селскостопанска продукция, а “домът на отговорника по прехвърляне на дарове” е отговорен за разпределението на тази продукция между правоимащите.

- *B3wy*, които господстват над къщата на отговорника по прехвърляне на дарове – най-вероятно става въпрос за “Хор от Кус и Сет от Омбос”. Божествата са цитирани в *Текстове на пирамидите* като “големите господари на продуктите-*df3w* в Хелиопол” (*nb df3w wr m Jwnw*) или като “тези, които господстват над цялата провинция” (*hnty(.wy) sh.t (r)-dr(=f)*).

III. Жреци *ḥmw-ntr* в служба на царя.

1. В двореца

1.1. Везири.

Везирите от Старо царство имат многобройни жречески титли. Както видяхме, голям брой от тях са свързани с териториални дейности. Други засягат церемониалните им задължения в царския дворец. Познати са ни девет везири с подобни титли [III.1, IV.10, IV.11, IV.24, IV.4, IV.19, IV.15, V. 87, VI.10].

- **Бастет (която е върху трона)** – шест везира са жреци на Бастет [III.1, IV.10, IV.11, IV.15, IV.19, IV.24]. При *ḥ.t-ḥtp* [III.1] титлата е написана с пояснението “която е върху трона”. Царят Хафре е изобразен седнал на трон в компанията на божество, наречено “Бастет-господарката на живота”. Същият цар е изобразен на друга статуя, чийто страни са заети от богиня-лъвица, най-вероятно Бастет. Според нас е възможно царският трон да е персонифициран от богинята по подобие на полата Шесемтет.

- **Шесемтет** – трима везири са жреци на Шесемтет [IV.10, IV.11, IV.15]. Това божество е персонификация на препаската *šsm.t*, носена от царя по време на церемонии.

- **Хнум, който господства над къщата на трона** – тази

жреческа титла е позната в един случай [III.1]. Най-вероятно става въпрос за залата с царския трон, чийто покровител е Хнум. По-късно това божество е асоциирано основно с *pr-ḥnh* “дома на живота”.

- **Хор от Север** – трима везири са жреци на Хор от Север [IV.4, IV.19, V.87]. Регистрираните от нас поредици на титли свързват това божество или с “празника-Сед” или с царския култ в двореца. Засега сме предпочели второто предположение.

- **Хор, който господства в двореца** – двама везири носят титлата *ḥm-ntr* на Хор, който господства в двореца [V.87, VI.10]. Двете основни теории относно това божество са, че става дума за специфична форма на появяване на царя или за друго самостоятелно божество.

- **Хор и Сет** – един везир е жрец на Хор и Сет [IV.15]. Двете божества са много често споменати в титлата на цариците *m33.t Hr Sth* “тази, която вижда Хор и Сет”. Изказана е теорията, че самият цар бил Хор и Сет едновременно.

1.2. Шамбелани.

По време на цялото Старо царство познаваме хора с голям брой дворцови титли и с титлата *ḥm-ntr* на “Господарката на Имет” (*Nb.t Jm.t*) и *ḥm-ntr* на “Хор и Анубис, които господстват над къщата на последователите” (*Hr Jnpw ḥnty pr-šmswt*). Дворцовите титли засягат тоалета на царя (*ḥry-sšt3 pr-dw3t*), храненето

му (*ḥry-wdb m ḥw.t-ḥnh, ḥd-mr dw3-Hr-ḥnty-pt, ḥrp j3ts km*) или дрехите и инсигниите му (*ḥry-tp Nḥb, sm, ḥrp šnd.t nb.t*).

- **Господарката на Имет** – жречеството ѝ е споменато от един шамбелан [IV.8]. Според някои автори става въпрос за богинята-кобра Уаджит. Според други това е друго божество покровител на царските деца. Втората хипотеза ни изглежда по-достоверна предвид индивидите, носители на жреческата ѝ титла.

- **Хор и Анубис, които господстват над къщата на последователите** – единайсет шамбелани са жреци на това божество. Смята се, че става дума за две отделни божества или за едно слято в Хор-Анубис. Споменаването на “дома на последователите” (*pr-šmswt*) може да ни подсказва за функциите на това божество. Последователите-*šmswt* са тези, които следват царя във всекидневния му живот, както и по време на сражения.

1.3. Камериери

В двореца имало и друг вид персонал, този, отговорен за царската особа [IV.14, IV.21, IV.1, IV.9, V.83, V.17, V.54, V.30bis, V.53, V.3, V.56, V.63, V.69, VI.10]. Тези индивиди били заети или с царския тоалет (като *jr(w) šn* “фризьори”, *ḥq(w)* “бръснари”, отговорници за царския гардероб и накити (*ḥkr nswt*)) или с поддръжката на двореца (*jry-ḥ.t pr-ḥ3* “пазач на двореца”, *šḥd pr-ḥ3* “икономи” и т.н.).

- **Уаджит** – петима камериери са жреци на Уаджит [IV.14, IV.21, V.3, V.54, V.56]. Богинята-кобра е смятана заедно с Нехбет за закрилница на царските инсигнии, корони и накити.
- **Нехбет** – шест египтянина са жреци на Нехбет [IV.21, V.17, V.30bis, V.54, V.83, VI.10]. Богинята-лешояд заедно с Уаджит е покровителка на царските инсигнии. Жреческите титли са поверени на по-знатни персони близки до царя като везири [V.17, V.30bis, VI.10] или “царски синове” [V.83].
- **Дуаур** – един “бръснар” е жрец на Дуаур [V.53]. Името на божеството произлиза от думата “сутрин” (*dw3w*), когато се е правил царския тоалет. Детерминативът пък изобразява брада. Няма съмнение, че това божество е персонификация на царската брада и на грижите за нея.
- **Жезълът Амес** – титлата *hm-ntr* е носена от един “фризьор” и “отговорник за царския тоалет” [V.63]. Жезълът Амес е една от царските инсигнии, най-вероятно култов предмет, който имал магически сили и бил пазен от обикновените хора.
- **Хор** – трима камериери са жреци на Хор [IV.9, V.63, V.69]. Името на божеството е написано в три различни форми “Хор, който господства над двореца” (*Hr hnty pr-ʿ3*), “Хор, който господства над чистата стая” (*Hr hnty js.t wʿb.t*) и “Хор, който вижда светлината” (*Hr m3(t) tk3w*). Най-вероятно обаче става въпрос за царя, представен в различни места и действия.

1.4. Участници в царски процесии.

Индивиди с различни професии взимат активно участие в официалните церемонии на короната като фестивала-Сед. Познати са ни основно от сцените в заупокойните храмове на царете от Старо царство. Според тях основната им роля е носенето на щандарти. По време на церемониите, те носят често титлата *ḥm* “слуга” (на божество като *B3w*, Хор или на предмет като *s.t*, *ḥtm*). В титулатурите тази титла е асоциирана с титли като *ḥry-ḥb* “жрец-четец” и *wr jd.t* “голям при каденето”. Единайсет души влизат в тази категория [IV,12, IV.5, IV.16bis, V.80, V.87, V.25, V.76, V.96, V.34, V.44, V.10].

- **Хор Либийски, силен в ръка** - всички засвидетелствани участници в процесии изпълняват жречески функции. Четенето на божественото име като *Ḥr Tḥnw q3-ꜥ* не е сигурно (предложени са също *Ḥr q3-ꜥ* и *Ḥr qm3-ꜥ*). Най-вероятно става дума за проявление на царя по време на война, лов или спортни постижения.

- **Собек от Сикомора** - жреческата титла се среща при един участник в процесия [V.44] и върху една глинена ваза от колекцията Кофлер-Трунигер (фиг. 67). Божеството е изобразено в заупокойния храм на Ниусерре в Абидос следвано от Хор Либийски. Този факт и присъствието му в титулатурата на *Nj-k3w-nswt* [V.44] ни карат да мислим, че

става въпрос за божество, свързано също с царските процесии.

2. В царските комплекси.

2.1. Персонал от заупокойните храмове.

Първите титли, свързани с царския култ, се срещат в края на III династия. В тази епоха те имат специфична форма, която се изразява в прибавянето на термина *ḥw.t-ntr* “храм” (*ḥm-ntr ḥw.t-ntr Nb-k3* “*ḥm-ntr* на храма на Небка”, *ḥq3 ḥw.t-ntr n.t Snfrw* “управител на храма на Снефру”). Също така, тези титли се срещат единствено в ръцете на членове на елита. От IV династия нататък, със строежа на големите царски комплекси, титлите във връзка с царския култ стават все по-многобройни и се срещат и при по-обикновените служители, както и при жени. През V династия те са широко разпространени в столицата и оттогава се изписват по два начина: с името на царя или с името на погребалния комплекс.

Разнообразието в професиите на притежателите на титлата *ḥm-ntr* на царския култ, както и присъствието на жени, показва липсата на връзка между жречество и светска дейност. Тук връзката би трябвало да се търси по-скоро между отношенията цар-поданик, в които царят е

доставчикът на привилегии както за живите, така и за мъртвите.

2.2. Персонал от слънчевите храмове.

Жречеството *ḥm-ntr* в слънчевите храмове се появява през V династия с първия слънчев храм построен от Усеркаф. Познати са ни петдесет и седем жреци (фиг. 69), които произлизат от различни професионални сектори (централна администрация, занаяти, дворцови длъжности), но никога от висшите кръгове на египетското общество (като “царски синове” или везири), или жени.

Констатираме, че практикуването на жречество *ḥm-ntr* в слънчев храм е много често свързано с такова в заупокоен храм. В повечето случаи става въпрос за жречески функции в слънчевия и заупокойния храм на един и същ цар. Икономическата връзка между двата комплекса вече е разглеждана многократно. От нашето изследване става ясно, че духовенството им също е общо.

- **Божествата в слънчевите храмове** - божествата, цитирани в жреческите титли, са в по-голямата си част Ре (петдесет случаи), по-рядко Хатхор (четиринайсет случаи) и само два пъти Ре-Хорахти и Хор. Всички те са тясно

свързани с царската власт и идеология. Най-вероятно там е почитан Ре като бог създател, а съпругата му (Хатхор) и синът им (царят-Хор) участвали в цикличното регенериране на върховното божество. По този начин храмът се явява мястото, в което царят може да влезе в контакт и да се идентифицира със слънчевият бог. Там той получавал гаранция за съществуването на световния ред, за добра годишна реколта и за препотвърждаване на собствената си власт. След това царят можел да прехвърли част от богатата, дадени от бога (основно хранителните) на своите приближени, а те на своите и т.н. Това е и причината да виждаме сцени, на които жреци *ḥmw-ntr* участват в клането (фиг. 71) и отглеждането (фиг.72) на животни.

IV. Жрици *hm(.t)-ntr*.

1. Царици.

Познати са ни десет царици от IV, V и VI династия, с една или няколко жречески титли [R.5, R.2, R.6, R.7, R.8, R.1, R.4, R.9, R.3, R.10]. Титлите, които срещаме, са триото *wr.t ḥs.t* “голяма на хвалбите”, *wr.t ḥts* “голяма на наградите”, *m33.t Hr Sth* “тази, която вижда Хор и Сет”, биномът *smr.t Hr* “приятелка на Хор” и *tjs.t Hr* “*tjs.t* на Хор”, както и титлите *ḥ.t Hr* “*ḥ.t* на Хор” и *sm3wt mry Nbty* “тази, която се слива с любимия на Двете Господарки”. Единствената титла, която изглежда не е използвана от всички други царици, е *hrp sšmtjw šnd.t* “контрольор на касапите в къщата на акацията”. Според сцените от гробниците от Старо царство “къщата на акацията” е свързана с три дейности: музика, ритуално клане на животни и дарове за погребалните ритуали. Изказана е теорията, че титлата е получена от цариците по време на погребалните ритуали на съпрузите им. Жреческите им титли най-вероятно са свързани с тази дейност.

- **Бапепф** - пет царици носят жречеството на Бапепф *Htp-ḥr=s* II [R.5], *Mrs-ḥnḥ* III [R.2], *Hknw-ḥd.t* [R.6], *Nfr-ḥtp=s* [R.4] и *Hnt-k3w=s* II [R.9]. Знаем малко неща за това божество, изобразено като овен, но и то като другите божества вероятно е свързано с ритуалното клане в “къщата на акациите”.

- **Часепепф** - жреческата титла е засвидетелствана при осем царици: *Htp-ḥr=s* II [R.5], *Hḥ-mrr-Nbty* I [R.7], *Hḥ-mrr-Nbty* II

[R.8], *Bw-nfr* [R.1], *Nfr-ḥtp=s* [R.4], *Ḥnt-k3w=s* II [R.9], *Mrs-ḥnh* IV [R.3] и *Sššš.t* [R.10]. Детерминативът на бика Часепеф не е изследван поради неясните примери. Нашето лично копие на скоро намерен надпис (фиг.77) показва, че е изобразено вързано животно. По такъв начин са изобразени животните, водени за погребални дарове (вероятно в “къщата на акациите”).

- **Ибис (Тот?)** - познаваме шест царици с тази жреческа титла *Ḥtp-ḥr=s* II [R.5], *Mrs-ḥnh* III [R.2], *Ḥḥ-mrr-Nbty* I [R.7], *Ḥḥ-mrr- Nbty* II [R.8], *Ḥnt-k3w=s* II [R.9] et *Mrs-ḥnh* IV [R.3]. Тот има много лица, но като че ли никое не обяснява присъствието му тук. Вероятно има връзка между тази жреческа титла, по-горните жречески титли и титлата *ḥrp sšmtjw šnd.t*. Може да става въпрос за култа към свещения ибис, засвидетелстван в Саккара още от първите династии.

2. Знатни жени

Броят на жените от тази категория е значителен (фиг. 79). Под термина “знатни жени” разбираме всички жени с по-висок социален статут и жречество на богинята Хатхор и/или Нейт. Титулатурата им не е много развита, срещаме основно две титли за социален статут *rh.t nswt* “позната на царя” и *hkr.t nswt (wḥtt)* “(единствен) орнамент на царя”. Много рядко, при четири от изследваните жени, срещаме титлата *mjtr.t* « наложница ». Липсата на специфична титла

ни кара да заключим, че тук няма връзка между титла и жречество. Според нас жреческите титли на “знатните жени” са получени единствено благодарение на факта, че са жени. Поради тази причина тези титли засягат женски божества, смятани за покровителки на жените.

- **Хатхор (господарка на Сикомората)** - жрици на Хатхор са повече от сто жени, живяли в района на Мемфис. Богинята има различни аспекти, но без съмнение тук излиза на преден план същността ѝ като покровителка на жената (най-вече при зачеване, раждане, отглеждане на децата). Тя също се свързва с любовта, красотата, музиката и танците. Сикомора, дума, чийто детерминатив е къщата “*pr*”, е най-вероятно сграда-храм, посочен в документите от Ново царство.

- **Нейт** - петдесет и осем жени са жрици на Нейт. Богинята е спомената в жреческите титли с различни епитети като “тази, която отваря (всички) пътищата”, “тази, която е на север от стената (си)”, “тази, която господства над *Jr.t-Mr.t*” и “господарка на любовта”. Първият епитет може би подсказва за функциите на Нейт. Според Р. Ел-Сайед²⁰ той свидетелства, че богинята била водач на свещени шествия. В действителност тези действия били извършвани от жена, както това е показано на някои сцени от фестивала-Сед (фиг. 82-83).

²⁰ R. EL-SAYED, *La déesse Neith*, 1982, p. 67-68.

ТРЕТА ГЛАВА : ОБЩИ ИЗВОДИ

I. Хронология на жреческата титла *ḥm-ntr*.

Дин.	Мъже	Занаят	Админ.	Служба на царя (+ Сл. храмове)	Жени	Царици	Знатни жени
I	2	-	1?	1	-	-	-
II	9	1?	2?	6	-	-	-
III	11	2	4	2	-	-	-
IV	24	4	13	13	26	5	21
V	118	24	37	21+53	41	4	37
VI	29	12	8	3+5	15	1	14

II. Почитани божества.

Познаваме петдесет различни божества с жреци *ḥm-ntr* от първите династии до края на Старо царство. Те са или покровители на определен занаят (медицина, бижутерство, строителство и т.н.), на дадена местност (Шедет, Месен и т.н.), или обожествени персонификации на царските инсигнии (жезълът Амес, полата Шесемтет и т.н.), или царските божества от царските комплекси (Ре, Хатхор, Хор).

Много често едно божество може да има няколко различни аспекта. В такъв случай понякога се използват епитети, които ни подсказват за божествената същност (“Сешат, която господства над архивите”, “Рененутет, която господства над най-добрите продукти” и т.н.). Божествата, които имат само една същност, са споменати обикновено без епитети (Хека, Птах, Сокар и т.н.). За тях обикновено знаем

и от други текстове. Някои рядко срещани божества са споменати в *Текстове на пирамидите*, откъдето получаваме информация за тяхната същност. След нашето изследване смятаме, че е възможно да разпознаем същността на едно божество според професията на неговия жрец.

III. Жреците *ḥmw-ntr* и цивилните им занимания

Според нашето изследване жреците *ḥmw-ntr* се разделят на четири големи групи в зависимост от вида на извънкултовите им занимания. Срещаме група индивиди, извършващи занаятчийска дейност (лекари, балсаматори, скулптори и т.н.), за която се изисква специално обучение, поради което в повечето случаи това са професии, предавани в семейството. Голяма група жреци се занимават с административна дейност в териториалната или централната администрация на държавата. Други служат на царя в двореца като негови лични асистенти или ескорт. Четвъртата категория жреци е тази на жените. Те са или царици жрици на божества от “къщата на акациите” или знатни жени жрици на Хатхор и Нейт.

Понякога дадена жреческата титла може да смени същността си. Пример за това е жреческата титла на богинята “Хатхор, господарката на Сикомората”, която в първите династии е носена само от мъже. По време на Старо царство титлата преминава изключително в ръцете на знатните жени от района на Мемфис. В други случаи, един индивид заема няколко жречества, сред които и такива, които не отговарят на цивилните му функции. В тези случаи срещаме пояснението *m swt (j)ptn* “в тези места” или *m sw.t=s nb.t* “във всички тези места”.

IV. Придобиване на жреческата титла *ḥm-ntr*.

Предвид лисата на ясни източници за нас е трудно да разберем механизмите за придобиване на жреческата титла *ḥm-ntr* в началото на египетската история. След изследването ни е ясно, че има силна връзка между придобиването на титлата и упражняването на светска дейност. Придобиването на жреческата титла е свързано със специфичността на цивилната дейност. Различаваме три начина за придобиване на жречество: 1) назначение за извършване на дадена дейност, 2) специфичен авторитет в даден домен и 3) привилегии благодарение на известен социален статут.

V. Предаване на жреческата титла *ḥm-ntr*.

Според нашето изследване жреческата титла не се предава задължително от баща на син. Както беше подчертано, тя зависи не само от дейността на жреца, но и от неговите личностни способности, както и нивото на владение на светската му професия. Въпреки това в някои случаи се наблюдава присъствието на антропоними, съставени от името на божеството покровител на професията. Това ни кара да мислим, че би могло да има предаване на почитането на дадено божество и съответно практикуване на професия, свързана с него.

VI. Място на жреческата практика.

Знаем много малко за местата на жреческа практика през Старо царство. Изследването на жреческите титли, както и титулатурата на притежателите им, ни дава нова информация. Според тях през тази епоха съществуват многобройни култови места, най-вероятно малки параклиси, които не се намират в пределите на един храм, а в различните институции (царските погребални комплекси, двореца, занаятчийската работилница, съдебната палата и т.н.).

VII. Същност на жреческата функция.

Абусирските папируси са единственият източник на информация за функциите на жреците *ḥmw-ntr*. Въпреки че се отнасят до царския култ, те потвърждават, че жреците *ḥmw-ntr* заемат главна роля във всекидневния ритуал още от Старо царство. Само те имат правото да влязат в свещенното място и да извършат необходимите ритуали. За разлика от жреците в царския култ, които са разделени на групи и работят на смени, при божествения култ жреците са вероятно в по-ограничен състав, но функциите им остават същите (кадене, изливане на вода, помазване на божествената статуя, рецитация на формули и т.н.).

Фразата, която е изписана след жреческата титла на *3ḥ.t-ḥtp* [V.3] *j sh^c.t b3w=s m sw.t=s nb.t* “който прави да се появят нейните *b3w* във всичките ѝ места”, описва най-точно същността на титлата *ḥm-ntr*. Ако приемем, че *b3w* са

“проявленията на божествената сила” (в случая тези на Сехмет), ще заключим, че има взаимодействие между божеството и неговия жрец. Последният, който същевременно практикува светска професия, почита божеството покровител на своята професия, за да му осигури продължителността на силите му. Божеството от своя страна предава на жреца своите сили, за да му гарантира успех в професията.

Резултатите от проведените в съответствие с целта и задачите на дисертационния труд изследвания се свеждат до следните основни приноси:

1. Регистриране и изследване на всички познати жреци в божествения култ от Старо царство в района на Мемфис. Подробен анализ на титулатурата им и изучаване на поредиците с титли. Разглеждане на изображенията в детайл.
2. Доказване на връзката между жреческата титла *ḥm-ntr* и светската професия за епохата на Старо царство. Изследване на различните цивилни сектори и цивилните титли, водещи до жречество. Разглеждане на връзката между професия и божество. Разгледана е ролята на всяко божество, както и познатите източници, свързани с неговата същност и значение.
3. Особен интерес представлява предложението на автора за търсене на култови постройки в цивилни институции.

ВИЖДЕНИЯ И ПРЕДЛОЖЕНИЯ ЗА НАСОКИТЕ НА ПО-НАТАТЪШНАТА РАБОТА

1. Изследване на жреците от божествения култ със светски професии от други епохи с цел допълване на настоящия дисертационен труд.
2. Съставяне на списък с божества и качествата им, довели до жречество с цел цялостно разбиране на древноегипетската религия.
3. Изучаване на археологически и документален материал свързан с култовите места и практики в цивилните институции.

НАУЧНИ ПУБЛИКАЦИИ, СВЪРЗАНИ С ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

“Le culte divin au sein des institutions économiques à l’Ancien Empire ”, *Actes du colloque “L’argent des dieux”, Paris 16-18 Octobre 2014* (под печат).

“Le costume des prêtres de l’Ancien et du Moyen Empire”, *Égypte Afrique & Orient* 67, 2012, p. 3-8.

“The Economic Component of the Title “Overseer of the God’s Servants?”, *Proceedings of the Third International Congress of Young Egyptologists* 2009, p. 13-19.

